

1. Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I., Ljubljana 1972, strani XVII – XXXVIII (odslej Vodnik, str...). — 2. Krstne knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Mariboru 1650 – 1700, (odslej Krstne knjige). — 3. Krstne knjige. — 4. Sašo Radovanovič, Diplomatska naloga, Mesto Maribor in njegovi prebivalci v 17. stoletju. Število prebivalcev v Mariboru v 17. stoletju, str. 145 – 149, Maribor 1990. — 5. Krstne knjige. — 6. Zapisnik arhidia-konatske sinode leta 1684, v fondu vizitacijskih zapisnikov med Dravo in Muro v Škofijskem arhivu v Gradcu. — 7. Mrliške knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Mariboru 1664 – 1700 (odslej Mrliške knjige). — 8. Krstne knjige. — 9. Mrliške knjige. — 10. Poročne knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Mariboru 1646 – 1700 (odslej Poročne knjige). — 11. Poročne knjige; Mrliške knjige; Krstne knjige. — 12. Jože Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru pod jurisdikcijo salzburške nadškofije 12. stoletje – 1786; Zbornik ob 750 letnici Mariborske škofije, Maribor 1978, str. 120 – 170, str. 157 (odslej Mlinarič). — 13. Jože Koropec, Pileatorjeve pritožbe zoper Mariborski mestni svet leta 1623, Kronika 31/1983, str. 138 – 143 (odslej Koropec). — 14. Po kartoteki Matije Slekovca v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (odslej Slekovec). — 15. Koropec, str. 138 – 143. — 16. Johann Andritsch: Die Matrikeln der Universität Graz 1586 – 1710, Band 6/1 – 6/3, Graz 1980, F/518/1604 (odslej Andritsch). — 17. Mlinarič, str. 160 – 161. — 18. Koropec, str. 138 – 143. — 19. Mlinarič, str. 165. — 20. Andritsch, M/1614/10. — 21. Andritsch, P/779/1614. — 22. Andritsch, f/759/1611. — 23. Slekovec. — 24. Slekovec. — 25. Andritsch, M/1622/35. — 26. Andritsch, f/1175/1622. — 27. Slekovec. — 28. Slekovec. — 29. Andritsch, M/1628/34. — 30. Mlinarič, str. 167. — 31. Slekovec. — 32. Mlinarič, str. 168. — 33. Mrliške

knjige. — 34. Mlinarič, str. 170. — 35. Andritsch, M/1629/65. — 36. Slekovec. — 37. Mlinarič, str. 171. — 38. Andritsch, M/1629/140, 61. — 39. Andritsch, P/2266/1654. — 40. Mlinarič, str. 171. — 41. Andritsch, M/1641/70., — 42. Andritsch, P/1114, 1229/1647; F/582/1646. — 43. Poročne knjige. — 44. Mrliške knjige. — 45. Slekovec. — 46. Andritsch, M/1648/66, P/1351, 1511, 1915. — 47. Knjige ordinantov Sekavske škofije, Škofijski arhiv v Gradcu (odslej Knjige ordinantov). — 48. Slekovec. — 49. Mrliške knjige. — 50. Slekovec. — 51. Jože Mlinarič, Seznam imen iz latinske kronike, Ruška kronika 1975, str. 133 – 247 (odslej Ruška kronika). — 52. Slekovec. — 53. Mlinarič, str. 174. — 54. Slekovec. — 55. Andritsch, M/1620/104. — 56. Andritsch, M/1629/50. — 57. Poročne knjige. — 58. Andritsch, f/502/1642. — 59. Poročne knjige. — 60. Andritsch, M/1642/2. — 61. Slekovec. — 62. Poročne knjige. — 63. Mrliške knjige. — 64. Slekovec. — 65. Andritsch, M/1633/47. — 66. Poročne knjige. — 67. Andritsch, F/1142/1620. — 68. Andritsch, M/1632/26. — 69. Slekovec. — 70. Slekovec. — 71. Andritsch, P/2548, 2593/1661. — 72. Poročne knjige. — 73. Mrliške knjige. — 74. Andritsch, F/185/1634. — 75. Poročne knjige. — 76. Andritsch, M/1658/37, P/2322. — 77. Slekovec. — 78. Poročne knjige. — 79. Poročne knjige. — 80. Andritsch, M/1666/127, P/892. — 81. Knjige ordinantov. — 82. Poročne knjige. — 83. Andritsch, M/1667/72. — 84. Poročne knjige. — 85. Slekovec. — 86. Andritsch, 1670/178. — 87. Poročne knjige. — 88. Slekovec. — 89. Slekovec. — 90. Andritsch, M/1676/154. — 91. Slekovec. — 92. Slekovec. — 93. Andritsch, M/1687/84. — 94. Slekovec. — 95. Poročne knjige. — 96. Slekovec. — 97. Zapisniki arhidia-konatskih sinod, Svet med Muro in Dravo 1653–1654 (odslej Zapisniki...). — 98. Zapisniki 1672, 1676, 1680. — 99. Zapisniki 1672, 1676. — 100. Zapisniki 1680, 1681, 1684.

INDUSTRIJSKE RASTLINE (LAN, KONOPLJA, MURVE) NA SLOVENSKEM

FERDO GESTRIN

Med najstarejše »industrijske« rastline v slovenskih deželah moramo šteti lan in konopljo; njima se od začetka 18. stoletja v zvezi s svilgojstvom in svilarstvom priključujejo še murve. V razpravi se bomo omejili na te tri tekstilni proizvodnji kot surovina neposredno in posredno služee rastline, čeprav se od 16. stoletja dalje pri nas uveljavljajo v proizvodnji kot surovine tudi žitarice, oljnice, krompir in tudi razne barvilne rastline. Vse tri so namreč na slovenskih tleh dosegle razcvet

in vrhunec v času pred utrditvijo industrijskega kapitalizma.¹

Lan in konoplja

Lan je stara kulturna rastlina, ki je služila za pripravo preje, iz katere so tkali eno izmed najstarejših tekstilij – platno. Kot poljedelsko ljudstvo so jo poznali že v pradomovini tudi stari Slovani. Zanj namreč poznajo vsi sedanji slovanski jeziki isto besedo. Nedvomno more-

mo trditi, da so tudi predniki Slovencev na vsem poseljenem ozemlju od vsega začetka, t.j. od naselitve, poznali in gojili lan. Njegova kultura se je razširila z uveljavljanjem natriletnega kolobarjenja in utrditvijo fevdalnega zemljiškega gospostva. O pridelovanju lanu in njegovi uporabi zgovorno govore že najstarejši urbarji na slovenskih tleh od 12. stoletja dalje. V njih se kot podložniške dajatve praviloma navajajo, med drugim, povesei lanu, lanena preja in tudi platno kot izdelek domače obrtne dejavnosti podložnega kmeta. (Lan je dajal surovino za takrat še splošno razširjeno platnarstvo.)²

Sodeč po poznosrednjeveških urbarjih, so lan gojili skoraj povsod v tedanjih slovenskih deželah. Na Kranjskem je posebej omeniti območje Kranja in Škofje Loke na Gorenjskem, dalje Dolenjsko in širše ozemlje Kočevskega. Na Koroškem so ga gojili v Ziljski dolini, v spodnjem in zgornjem Rožu ter v Podjuni. Na slovenskem delu Štajerske je bil lan zelo razširjen v Celjski kotlini in na Ptujskem polju ter v njunem širšem zaledju. Ni ga manjkalo tudi na posameznih delih Goriške.³

Tudi konoplja je izpričana vsaj že v poznem srednjem veku. Med podložniškimi dajatvami se omenja redkeje kakor lan, npr. na Štajerskem, a tudi drugod ni bila povsem neznan. Služila je zlasti za izdelavo vrvi in grobih tekstilij, ki so pogosto služile za embalažo trgovskemu blagu.⁴

Tudi v prvih stoletjih novega veka je lan ohranil svoje mesto med splošno razširjenimi kulturnimi rastlinami. S počasnim opuščanjem natriletnega kolobarjenja se je pridelovanje lanu celo povečevalo. To se je dogajalo še tja do okoli srede 19. stoletja. K temu je v času merkantilizma in fiziokratizma veliko pripomogla državna oblast, ki si je iz fiskalnih motivov zelo prizadevala, da bi se povečalo in izboljšalo pridelovanje lanu. K temu je doprineslo tudi delovanje več ali manj uradnih kmetijskih družb, ki so pod vplivom fiziokratizma v letih 1764/67 nastajale v slovenskih deželah. Te so na različne načine kmetovalce spodbujale k večjemu in naprednejšemu pridelovanju lanu in konoplje. Slednja se tudi v tem obdobju kot kultura še vedno omenja, vendar je bil obseg obdelovanja v primerjavi z lanom bistveno manjši. Konopljo so sejali predvsem ob robovih njiv. V nekaterih območjih so konopljo sejali tudi zavoljo semena, ki so ga uporabljali za velikonočne kolače. Tako je bilo npr. v okraju Ribnica. Ponekje, npr. na Ižanskem blizu Ljubljane, so gojili lan in konopljo v večjem obsegu. Na splošno velja poudariti, da sta se lan in konoplja v času agrarne revolucije in manufakturne proizvodnje zelo razširila.⁵

V prvi polovici 19. stoletja glede lanu ni bilo večjih sprememb. Po končanem Napoleonskem obdobju obnovljene kmetijske druž-

be so si še vedno prizadevale izboljšati in povečati pridelek. Sedaj se tudi konoplja pojavlja kot samostojna njivska kultura. Na Kranjskem, kjer so gojili največ lanu in konoplje, je bilo tedaj pod obema kulturama okoli 6000 oralov (ok. 3000 ha) poljskih površin. Na Koroškem, kjer so lan sejali predvsem v zgornjem delu dežele, so presežek prediva celo izvažali, tudi na Kranjsko. Na slovenskem delu Štajerske je bil lan še vedno povsod razširjen, vendar je bila gojitev z izjemo okraja Slovenj Gradec omejena le za domače potrebe. Manj so tedaj že gojili lan na Goriškem. Tudi sicer se zdi, da se je lan v tolikšni meri obdržal do odprave fevdalizma zgolj zato, ker je bil med podložniškimi dajatvami.⁶

Po odpravi fevdalnih odnosov v letu 1848 je bilo za poljedelstvo na Slovenskem značilno hitro opuščanje predivnih rastlin. Pridelovanje lanu je nazadovalo vzporedno z uveljavljanjem bombaža. Isto velja za konopljo, ki že poprej v primerjavi z lanom ni imela vidnejše vloge. Le v posameznih okrajih je ostalo nekaj hektarov njiv pod to kulturo. Poleg širjenja bombaža, ki je v industrijski proizvodnji zamenjal laneno prejo, je na upad obeh kultur, lanu in konoplje, vplivalo še več drugih momentov splošnega razvoja. Propad jadrnic dolge plovbe je bistveno zmanjšal trg v primorskih mestih, ki so ga s platnom (za jadra, cerade) in vrvmi zalagale le slovenske dežele. Močno je na to vplivala tudi izgradnja železnic, kar je ugotovljeno za gojenje lanu in platnarstvo na Gorenjskem. Kmetom so prinesle druge, donosnejše oblike dodatnega zaslužka. Deloma pa je na to vplivala nova tehnologija pri izdelavi platna. Prejo so namreč začeli beliti in platno, ki je dobilo volnen videz, se je hitreje obrabilo. V isto smer je deloval uvoz industrijskih tkanin.⁷

Po letu 1875 se je še hitreje zmanjševala površina njiv, posejanih z lanom in konopljo; o tem govori naslednja tabela.⁸

Leto	Slov. Štajerska		Kranjska	
	Lan	Konoplja	Lan	Konoplja
1875	1,97%	0,64%	2,45%	0,92%
1913	0,22%	0,02%	0,34%	0,05%

Leto	Koroška predalpski del		Goriška in Gradiščanska	
	Lan	Konoplja	Lan	Konoplja
1875	1,21%	0,84%	0,27%	0,72%
1913	0,20%	0,24%	0,04%	0,01%

Poslej se je kultura lanu ohranjala le v najbolj siromašnih delih slovenskega ozemlja, npr. v Beli Krajini, Prekmurju in na Kočevskem. Leta 1929 je bilo z lanom posejanih še

1444 ha njiv, deset let pozneje le še nekaj nad 1000 ha. Tega leta je bilo na Kranjskem 0,51% oziroma 0,05% ornih površin pod lanom in konopljo, na Slovenskem Štajerskem le še 0,17% pod lanom, drugje pa sta obe kulturi že izginili iz statistike. Le še v Prekmurju so sejali lan na 0,21% njivskih površin.⁹

Lan in konoplja sta dajala surovino za izdelavo različnih vrst platna, žakljevine, vrvi itd. Poglavitni proizvajalci platna so skozi stoletja bili kmetje. Platnarstvo je bilo eno izmed avtarktičnih podeželskih, kmečkih opravil: z njim so se ukvarjale zlasti ženske. Z nastankom trgov in mest od 12. stoletja dalje, se je platnarstvo deloma selilo tudi k v cehe vezanim poklicnim obrtnikom – tkalcem. Platno so izdelovali iz kupljene preje za svoj račun ali iz prinešenih surovin za svoje komitente. Izdelovanje platna je bila najbolj razširjena oblika domače obrti v vseh slovenskih deželah. Proti koncu srednjega veka pa se na podeželju v njenem okviru pojavljajo tudi že večja lokalna območja platnarstva. Posebej je omeniti območje Kranja in Škofje Loke na Gorenjskem, Dolenjsko in Kočevje.¹⁰

Že tedaj so izdelovali različne vrste platna glede na širino tkanega kosa in kakovost. Ožje platno je bilo npr. v 18. stoletju široko le 69 cm, a običajno deset centimetrov več; dolžina kosa pa je bila 27,6m.¹¹ Poleg malega platna (kleine leinbath) so na podeželju največ tkali hodnično, t.j. grobo platno (ruphn). Izdelovali so tudi mešano platno ali mezlan (gemischte leinbath aus Crain). Tkali so ga tako, da je bila osnova lanena, a vitek iz domače ali uvožene volne, ki so jo na Kranjskem uvažali tudi iz Koroške. Znano je bilo zlasti fino platno, izdelek tkalcev v Škofji Loki. Posebna zvrst platna je bil tudi dvonitnik (zwillich), ki so ga tkali iz dvojno vite niti, torej zelo močno platno.¹²

Proizvodnja preje in platna je bila že v poznem srednjem veku tolikšna, da je v posameznih območjih zelo preseгла domače, lokalne potrebe. To, povečano povpraševanje in širše tržišče so v 16. stoletju pripeljali do nastajanja založniških odnosov (Verlagssystem). Med prvimi se je založništvo uveljavilo na območju Kranja in Škofje Loke. Pozneje so se ti odnosi razširili tudi po drugih delih slovenskih dežel, čeprav niso bili splošno uveljavljeni. Vanje so bile vključene številne vasi s svojimi podložniki, a tudi poklicni obrtniki. Trgovci, založnik, je zagotovil podložnikom odkup preje in domačega platna, poklicnim obrtnikom in deloma tudi kmetom je dajal v obliki kredita surovine, prejo za izdelavo platna ali tudi denar in si zagotovil izgotovljene izdelke za svoje trgovsko poslovanje. Založnik je tako vključil tudi po sto in več domačih kmečkih obratov

in poklicnih obrtnikov v svoje poslovanje. Delovno orodje in delavnica (prostor) so bili še vedno last neposrednega proizvajalca. Založništvo torej ne pomeni koncentracije proizvodnje, niti izboljšanja načina proizvodnje, pač pa akumulacijo blaga v rokah trgovca – založnika. Ta je z novimi proizvajalnimi odnosi povečal svoje trgovsko poslovanje in ob uspešnosti tudi trgovski kapital. Založništvo pomeni boljšo organiziranost proizvodnje, kajti založnik, poznavajoč tržišče, je določal vrsto, kakovost in tudi množino izdelkov, t.j. blaga. Hkrati so se znotraj založništva ustvarjala stalnejša razmerja med založniki in neposrednimi proizvajalci, ki so postajali več ali manj ekonomsko odvisni od prvih.¹³

Na tej stopnji proizvodnih odnosov je ostala proizvodnja platna v vseh naslednjih stoletjih. Do kakršnekoli oblike manufakturne proizvodnje v platnarstvu ni prišlo. Ko se je začela na Slovenskem razvijati strojna industrija, je bilo pridelovanje lanu in konoplje po sredi 19. stoletja že močno v upadanju. Tekstilna industrija je slonela na bombažni in volneni surovinski bazi. Izdelovanje platna na osnovi doma pridelanega lanu in preje se je vse bolj omejevalo na posamezne kmete. Danes jih, lahko rečemo, ni več, oziroma so izjema. Zadnji poklicni tkalci platna so izginili že v času med obema vojnama.

V zvezi z izdelovanjem platna (in seveda sukna) so gojili tudi barvne rastline. Na naših tleh se omenjajo brošč (*Rubia tinctorium*), oblajst (*Isatis tinctoria*) in žafran (*crocus sativus*). Brošč je dajal rdečo, oblajst modro in žafran rumeno barvo. Prvi dve rastlini naj bi po tradiciji v slovenske dežele prinesli nemški kolonisti, ki so se v drugi polovici 14. stoletja naselili na Kočevskem. Oblajst je služil predvsem za barvanje moških oblačil, brošč za ženska oblačila, zlasti pasove. V času manufaktur so brošč gojili zlasti za barvanje sukna; v večjem obsegu zlasti na Koroškem, kjer je bilo več manufaktur. Žafran so gojili kot začimbo, zdravilo in tudi kot okrasno rastlino.¹⁴ V zvezi z barvanjem platna in sukna so v mestih in trgih, a tudi v vaseh delovali barvarski obrtniki.

Proizvodnja platna je bila že v poznem srednjem veku tolikšna, da ni krila samo lokalnih potreb. Platno je tedaj že blago, ki ga je trgovina posredovala tudi na velike razdalje. Vanjo so posegali s svojimi izdelki celo kmetje. S platnom in prejo so kupčevali ne samo na vaških in bližnjih mestnih sejmi, temveč so del svojih izdelkov zamenjevali za sol tudi v primorskih mestih od Trsta do Pirana. V Piranu se v 15. stoletju omenja platno za jadra, ponjave in ladijske vrvi, ki so prihajali iz zaledja.¹⁵ V primorskih mestih so, sodeč po primeru v Piranu, platno iz zaledja označevali kot »kranjsko platno« (tella di Crainzi).¹⁶ V trgovino s platnom in

drugimi izdelki, ki so jih potrebovali v pomorstvu, so posegali tedaj tudi poklicni trgovci, ki so se usmerjali proti Dalmaciji in Italiji. Že na prehodu v 15. stoletje in dalje se npr. v Benetkah in v posameznih mestih v Markah javlja v carinskih in tarifnih redih tudi kanafas iz Ljubljane (»canaveze di Lubiana«).¹⁷ V Kopru je bila trgovina s platnom zelo važna že za doža Francesca Foscarija (1423–1457) in se postavlja v isto vrsto s trgovino z železom.¹⁸ Poklicna trgovina s platnom se je od srede 15. stoletja dalje uveljavila zlasti v Trstu. Leta 1440 sta bila na poti v Trst ubita in izropana dva trgovca s platnom; približno tedaj pa so nastajale v mestu družbe za trgovino s tem blagom.¹⁹ Na Reki so v 15. stoletju in dalje trgovali s platnom kar številni trgovci iz slovenskega zaledja.²⁰ V maju leta 1506 so npr. preko Reke izvozili 3200 liber različnega platna.²¹ Tudi v poznejših časih, vse do začetka druge polovice 19. stoletja, je večina presežkov v proizvodnji platna našla tržišče v primorskih mestih Tržaškega zaliva in v Markah, kjer je bilo dolgo dobo pomembno središče te trgovine na sejnih v Senigalliji.²²

Murve in svilogojstvo

Ob vrhuncu merkantilizma in nato fizokratizma so v 18. stoletju ob širjenju svilarške proizvodnje na slovenskem ozemlju začeli gojiti murve v zvezi s svilogojstvom. Prvi poskusi svilogojstva v bližini slovenskih dežel so bili povezani z Benečani že v 14. stoletju. V naslednjih dveh so se murve že razširile po Furlaniji in so se v 17. stoletju približale ravninskemu delu zahodno od Soče.²³ V prvi polovici 18. stoletja pa so prve kokone vzgojili na ozemlju Goriške in Kranjske (npr. v Vipavski dolini, okolici Ljubljane), a leta 1780 je bilo na Goriškem, Tolminskem, Primorskem Krasu, v okolici Trsta in v Gradiški (Gradisca) zasajenih že ok. 180 tisoč murvinih dreves.²⁴ Širjenje murv in gojenje kokonov so pospeševale državne in deželne oblasti (na Primorskem npr. l. 1756 ustanovljeni komerčni magistrat za Goriško). Podpirale so privatne in državne drevnice murv, dajale sadike brezplačno ali po nizki ceni potencialnim gojilcem sviloprejk. Skrbele so za navodila o gojitvi kokonov in za praktični pouk, ki so ga opravljali plačani strokovnjaki iz Furlanije. Veliko zaslug za širjenje nove dejavnosti so imeli slovenski merkantilist in podjetnež Franc Rakovec – Raigersfeld ter po letu 1763 ustanovljene kmetijske družbe v posameznih slovenskih deželah.²⁵

V drugi polovici 18. stoletja, ko je svilogojstvo dobilo že nekoliko večji zamah, imamo prve podatke o njegovem obsegu. Na Koroškem so leta 1766 pridobili 3365,5 kg

kokonov, par let pozneje že 4512 kg, kar je bilo vrhunec. Na Kranjskem so l. 1767 vzgojili ok. 4500 kg, a l. 1775 že 6990 kg kokonov. Na Štajerskem je bila količina še zelo majhna (145,6 kg).²⁶ Iz tega časa imamo tudi prve številčne podatke o kmetih, ki so se ukvarjali s svilogojstvom na posameznih zemljiških gospodstvih.

Ko je bilo v l. 1775/6 konec podpore državnih oblasti in se je skrb za svilogojstvo prepustila privatni iniciativi, je povsod razen na Goriškem (in Gradiškem) sledil upad. Vzrok zanj je iskati tudi v neuspelem širjenju murvinih nasadov, dalje v dejstvu, da se gojitev kokonov ni splačala niti zemljiškim gospodom niti kmetom, a tudi, ker so podložniki le s težavo vnovčili svoj pridelek svilenih zapredkov. Pripomoglo pa je temu tudi pomanjkanje kapitala in z njim povezan propad posameznih manufaktur svile (npr. v Ljubljani).²⁸

Šele po francoskih vojnah je svilogojstvo zopet poraslo. Zlasti na Goriškem so nastajali novi nasadi murv. Vzoredno s tem se je donos kokonov hitro večal in je sredi 19. stoletja na Primorskem dosegel ok. 300.000 kg (toda samo v pokrajini Verona je l. 1850 dosegel 4,5 milijona kg).²⁹ To je trajalo vse do prehoda v 60. leta, ko je zaradi boleznih padla proizvodnja kokonov na vsega 15% gornje količine. Šele proti koncu stoletja je svilogojstvo na Primorskem doseglo poslednji vrhunec z donosom ok. 840.000 kg kokonov v 1894. letu. Nato pa je zaradi konkurence vzhodno-indijske svile svilogojstvo hitro upadlo.³⁰

Tudi v notranjosti slovenskih dežel je po francoskih vojnah svilogojstvo zopet poraslo, še posebej na Kranjskem. Zrasli so novi nasadi murv na mnogih zemljiških gospodstvih, ob deželnih cestah in tudi vzdolž železniške proge proti Trstu. Leta 1855 naj bi bilo na Kranjskem ok. 85.000 murvinih dreves. Središča svilogojstva na Kranjskem so bila v Vipavski dolini, v okolici Krškega, Kostanjevice, Mokric, Mirne in Mokronoga, a tudi v okolici Ljubljane in v Smledniku. Novi nasadi murv so zrasli tudi na Štajerskem in Koroškem. Konjunkturo je svilogojstvo v slovenskih deželah doseglo v času boleznih kokonov v Furlaniji in na Primorskem, zlasti v letih 1856/63. Ko pa se je bolezen kokonov razširila tudi sem, je bilo vsega konec. Svilogojstvo se je po l. 1884 ohranilo deloma samo v Vipavski dolini.³¹

Danes spominjajo na svilogojstvo na Slovenskem le še redki ostanki nekdanjih murvinih nasadov in nekatera ledinska imena (tako npr. v Ljubljani naziv Murgle za sedanjí predel mesta, kjer so nekdaj bili nasadi murv).

Murve so začeli kot prvi gojiti posamezni zemljiški gospodje in nato tudi meščanski podjetniki pod vplivom merkantilističnih

idej in ob podpori dvorne komore, deželnih odborov in nato pod pospeševalnim vplivom kmetijskih družb. Ti so nato pospeševali sejanje murv in svilogojstvo pri podložnikih, a na Goriškem tudi pri kolonih. Sviloprejko so, poleg revnejših meščanov, gojili predvsem kmetje sami, potem ko so jih priučili za to dejavnost. Murvino listje so deloma dobili na svojih murvah, deloma so ga dobivali od založnika (zemljiškega gospoda), deloma pa so ga kupovali. Pridobivanje surove svile in izdelovanje svilenih izdelkov je bilo predvsem v rokah meščanskih podjetnikov, ki so se povezovali tudi v družbe, le deloma so vanjo posegali tudi posamezni fevdalci. Na Goriškem pa so imeli pri tem pomembno vlogo zlasti Židje. Vendar so v proizvodnji raznih svilenih izdelkov posegali tudi posamezni obrtniki (npr. v Ljubljani, Trstu). V prvih obdobjih svilarstva so mnogi izmed njih imeli državno oporo, deloma celo v obliki posojil.

Proizvodnja je od začetka do konca svilarstva v slovenskih deželah slonela na založništvu in manufakturi. Med prvimi založniki so bili Židje iz Gorice, Trsta in Gradiške (rodbine Gentile, Pinkerle, Parente in Morpurgo). Bili so kupci kokonov in lastniki naprav za odvijanje surove svile (filand s forneli), previjalnic (inkanatorij) in predilnic (filatorij) na ročni in vodni pogon. Sprva so surovo svilo izvažali v Italijo, ker niso imeli večje predilnice. Ko je dvorna komora (Hofkammer) leta 1724 v Fari ob Soči zgradila veliko predilnico, ki so jo dajali v zakup raznim podjetnikom, se je stanje deloma spremenilo. Od leta 1749 so jo daljši čas imeli v zakupu Morpurgi in goriški trgovec Dominik Segala, ki je bil po rodu Benečan.³²

O delovanju založnikov imamo jasno podobo iz opisa založniške svilarske proizvodnje leta 1746 v Gorici. Tu so imeli posamezni trgovci-podjetniki ali trgovske hiše v tem letu šest založniških sistemov. Trgovski kapital je organiziral proizvodnjo tako, da so podjetniki dajali obrtnikom, tkalskim mojstrom, kredit v naturi, t.j. v surovini ali jih zalagali z denarjem in si zagotovili izgotovljene izdelke. Hkrati so zalagali kmete z jajčeci sviloprejke ali jih oskrbovali z žitom in si od njih izgovorili kokone proti plačilu. Med neposrednimi proizvajalci ni bilo kooperacije, vsak je delal ločeno od drugih, ki jih je zalagal isti podjetnik. Bratje Morpurgo so imeli v svojem založniškem podjetju vezanih 12 tkalskih mojstrov, večinoma Benečanov, ki so v enem letu izdelali 500 kosov svilenega blaga. Dominik Segala je vezal 11 mojstrov, ki so izdelali celo 600 kosov blaga. V vseh šestih založniških podjetjih (še bratje Luzzatto, Moša Gentile, Musolin in Zorman) je bilo vključenih 34 tkalskih mojstrov, ki so imeli 82 statev in so izdelali v

enem letu nad 1550 kosov svilenega blaga.³³

Leta 1764 pa sta v Gorici Marko Morpurgo in Janez Krstnik Polli osnovala manufakturo svilenih trakov. Deset let pozneje so bila v Gorici že štiri trgovska podjetja, ki so leta 1800 proizvedla 30.319 kosov blaga. Toda poleg njih je v Gorici delovalo še nekaj manjših podjetnikov, med njimi tudi s slovenskimi priimki (Jurij Rogl, Simon Kocjančič). Leta 1796 je ustanovil z družabnikom manufakturo svile tudi plemič Filip grof Edling, ki pa je kmalu družabnika izplačal in leta 1800 prenesel podjetje v Ajdovščino.³⁴ Toda proti sredi 19. stoletja sta bili v Gorici samo še dve manufakturi za svileno blago z vsega 50 statvami.³⁵

Istočasno z Gorico so tudi v notranjosti slovenskega ozemlja nastajale manufakture svile. V Ljubljani je od ok. 1725 zraslo nekaj manjših podjetij te vrste celo iz obrtnih delavnic. Prvo med njimi je bilo last francoskega doseljence P.T. Taboureta, ki si je pridobil v letih 1728/30 celo pisno priznanje prvega kranjskega manufakturista svilenih izdelkov in privilegij za proizvodnjo svilenih nogavic. Surovo svilo je uvažal iz Gradiške, čeprav je tudi sam poskušal s svilogojstvom in si uredil lasten nasad murv. Z delom je prenehal okoli leta 1735. Največja v Ljubljani zrasla manufaktura svile je bilo podjetje trgovca Jerneja Čebula, ki je nazadnje imel v njem oddelke za celotno proizvodnjo (inkanatorij, filatorij, tkalnico s 30 statvami in barvarno). V manufakturi je leta 1734 delalo 100 delavcev, a ob vrhuncu nekoliko pozneje celo 300. Med njimi je bilo nekaj desetih izvežbanih delavcev, celo tudi beneškega izvora. Surovo svilo je podjetje dobavljalo na Goriškem, kjer je imelo tudi 12 lastnih fornolov. V letih 1730/44 je lastnik nakupil 38.000 kg surove svile v vrednosti ok. 162.000 gld.. Podjetje je nato zavrlo vedno večje zadolženosti leta 1754 propadlo. Šele po letu 1775 je v Ljubljani zopet zrasla nekoliko večja manufaktura svile s tkalnico in barvarno, ki je imela kakih 10 statev in je letna proizvodnja dosegla vrednost 6000 gld. Proti koncu 18. stoletja so v Ljubljani delovali le še manjši, obrtni obrati, ki so v času krize francoskih vojn do leta 1800 z manufakturo vred zamrli.³⁶

Tudi na Koroškem in Štajerskem so v tem času delale posamezne manufakture svile in obrtne delavnice. Največje so bile v Beljaku, Celovcu in Brežah (Friesach) že izven slovenskega ozemlja.

V naslednjem stoletju, tudi v času industrijske revolucije, na slovenskem ozemlju ni prišlo do prave svilarske industrije. Krize, nihanje cen, konkurenca tuje svile, bolezni kokonov in še kaj, so to preprečevali. Težišče dejavnosti je s proizvodnje svilenih izdelkov prešlo na gojenje kokonov. Zato so v tem času ob upadanju panoge nastajale predvsem nove

filande. V Istri je bilo v letu 1858 le 13 filand, od tega deset v Kopru, kjer je bil v 18. stoletju velik filatorij, ki je leta 1756 predelal okoli 21.000 kg kokonov. Največji novi filandi sta v tem obdobju nastali leta 1847 v Plevni pri Žalcu na Štajerskem z 18 forneli in dve leti pozneje v Gorici nastala filanda, ki je imela leta 1868 še okoli 80 fornolov in 110 sezonsko zaposlenih delavcev.³⁷

OPOMBE

1. Fr. Kočevar, Tekstilne surovine, Ljubljana 1950, str. 171 sl.; Fr. Bock — L. Pigorini, Die Seidenspinner (Technologie der Textilfasser V/1, Berlin 1938. — 2. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Agrarno gospodarstvo (SAZU), Ljubljana 1970, str. 234, 254, 255. — 3. Prim. prav tam, str. 255 in tam navedene izdaje urbarjev ter literatura. — 4. Prav tam, str. 255. — 5. Fr. Schollmayr, Pridelovanje lanu na Kranjskem. Naznanila. Na svetlo dala c. kr., Kmetijska družba na Kranjskem, Ljubljana 1871/1; Zgodovina agrarnih panog, o.c., str. 259. — 6. Zgodovina agrarnih panog, o.c. str. 263 sl.; prim. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, str. 316, 336. — 7. Prav tam, str. 264. — 8. Tabela je izveček tabel Kulture v % njivske površine leta 1875 in Kulture v % njivske površine leta 1913 — glej prav tam, str. 265 in 267. — 9. Glej tabelo Kulture Dravske banovine v % njivske površine 1939, prav tam, str. 268 in besedilo str. 270. — 10. J. Žontar, o.c., str. 161, J. Gruđen, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910 — 1916, str. 1035. — 11. J. Žontar, Platnarstvo in sitarstvo v Loškem gospodstvu v 18. stoletju, Loški razgledi 3 (1956), str. 92. — 12. Prim. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965, str. 190/4; isti, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, str. 68 sl.; J. Žontar, Platnarstvo in sitarstvo, o.c. — 13. Prim. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, o.c., str. 161; F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana 1991, str. 254 sl. — 14. Prim. M. Britovšek, Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja, Zgodovinski časopis 12/13, 1958/9, str. 111 sl.; Zgodovina agrarnih panog, o.c. str. 259. — 15. Pokrajinski arhiv Koper, Piranski arhiv (PA), 9. zaboje listin — 1495 avg. 27. — 16. Pokrajinski arhiv Koper, PA, vic. knj. 1459/77 f 28 — 1464 avg. 7. — 17. Prim. P. Kandler, CDI — 1430 jul. 6: »... perche li aduxe victuarie et altre cosse bisognovole a quella terra et ferro e carne et canevaze che gran utele da a Venezia«; F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v 16. stoletju, Zgodovinski časopis 29 (1975), str. 91, glej op. 13; Atti 5 (1889), str. 180 in 315. — 18. P. Kandler, CDI — 1430 jul. 6; F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja, o.c. — 19. J. Cavalli, Commercio e vita privata di Trieste nel

1400, Trieste 1910, str. 104, 106, 129 in 273. — 20. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja, o.c.; Arhiv Slovenije (AS), F/I 74, štiridesetninska knjiga 1537 avg. 4; F. Gestrin, Mitninske knjige, o.c., str. 246 sl. — 21. ARS, F/I 74 — štiridesetninska knjiga 1586; F. Gestrin, Mitninske knjige o.c. — 22. Prim. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, o.c., str. 251; J. Gruđen, o.c. str. 1035, Platno iz slovenskih dežel so nekateri veletrgovci izvažali celo v Španijo. Tako je David Luzzato iz Gorice leta 1746 med drugim blagom v Cadiz pripeljal tudi platno in ga dobro prodal. — 23. Prim. E. Pavani, Cenni storici intorno alla seta in Gorizia, nell'Istria e in Trieste, Arch. Tr. n.S. XVI (1890), str. 89 sl.; J. Bolle, Seidenraupenzucht Geschichte der Österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848 — 1898, Wien 1899, str. 759 sl.; J. Žontar, Sviloogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, Ljubljana 1957, str. 15. sl. — 24. J. Žontar, Sviloogojstvo, o.c., str. 57. — 25. Prim. H. von Costa, Zur Geschichte der Seidenkultur in Krain, Illirisches Blatt (Laibach) 1840, str. 85 sl.; A. Dimitz, Zur Geschichte der Seidenzucht in Krain, Blätter aus Krain (Laibach) 9, 1865, str. 55 sl.; H. Deutsch, Die Entwicklung der Seidenindustrie in Österreich 1660 bis 1840, v Studien zur Sozialwirtschaft und Verwaltungsgeschichte III. Heft, Wien 1909; J. Šorn, Svilarke manufakture v Ljubljani (1725 do ok. 1800), Kronika 1 (1953), str. 103 sl.; isti, Merkantilist Franc Rakovec — Raigersfeld, Kronika 3 (1955), str. 81 sl. — 26. J. Žontar, Sviloogojstvo, o.c., str. 78. — 27. Kolikšno je bilo število v gojenje kokonov zajetih kmetov, naj v ilustracijo navedemo naslednji podatek iz leta 1774. Na zemljiškem gospodstvu Devin jih je bilo 227, Sesljan 218, v Pazinski grofiji 216, na Vipavskem 42. — ARS, arhiv deželne glavarstva, Commerciale M 2/2 — poročilo okrožnih glavarjev — 1775 april 28; J. Žontar, Sviloogojstvo, o.c., str. 79. — 28. Glej op. 26. — 29. J. Žontar, Sviloogojstvo, o.c., str. 86 sl. — 30. C. von Czörnig, Das Land Görz, Wien 1873, str. 23, 89; S. Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska (Slovenska zemlja I,1), Ljubljana 1895, str. 90; E. Massi, L'ambiente geografico e sviluppo economico del Goriziano, Gorizia 1938, str. 82 sl. — 31. J. Bleiweis, Zgodovina c. kr. kranjske kmetijske družbe, Ljubljana 1855, str. 22; Naznanila c. kr. kmetijske družbe na Kranjskem, Ljubljana 1870 I, str. 35; Statistische Bericht der Handel- und Gewerbekammer in Laibach, 1872, str. 186. — 32. J. Žontar, Sviloogojstvo, o.c., str. 18 sl.; C. Morelli, Istoria della contea di Gorizia III, str. 13, 124; R.M. Cossar, Lineamenti storici dell'arte goriziana della seta, Gorizia 1933, str. 15; I. Slokar, Geschichte der Österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser I., Wien 1914, str. 381. — 33. J. Žontar, Sviloogojstvo, str. 30 sl. — 34. Prav tam, str. 68 in 70. — 35. I. Slokar, o.c., str. 403. — 36. A. Dimitz, Zur Geschichte der Seidenzucht, o.c., str. 55 sl.; isti, Geschichte Krains IV, str. 152, 178 sl.; J. Šorn, Svilarke manufakture, o.c. str. 104; J. Žontar, Sviloogojstvo, o.c., str. 41 — 53.